

Marta Danecka*
Józefa Matejek**

Przygotowanie pedagogiczne do pracy w szkole po II wojnie światowej

**Analiza jakościowa zbioru notatek ucznia Państwowego Liceum
Pedagogicznego w Białymstoku**

Pedagogical Preparation for School Teaching after World War II

**A Qualitative Analysis of a Student's Notebook at the State Pedagogical
High School in Białystok**

Abstract: The article is based on a qualitative analysis of the content of the notes with reference to historical facts and methodical pedagogical preparation for school work in the period of transition after the Second World War in Podlasie. The presented material refers to selected content from the notes derived from the student's lesson notes at the State Pedagogical High School in Białystok. The purpose of the article is to present the beginnings of the post-war education system, the organization of the school, the rights and duties of the teacher, as well as the methods and forms of work with students that were included in the curriculum of future teachers.

Keywords: pedagogical preparatin, qualitative content analysis, the transformation of education, pedagogical resources, school functions, methods of pedagogical work.

* Marta Danecka (ORCID: 0000-0001-8769-1235) – dr hab., Instytut Pracy i Spraw Socjalnych; kontakt: m.danecka@ipiss.com.pl.

** Józefa Matejek (ORCID: 0000-0002-1499-9914) – dr, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, kontakt: jozefa.matejek@uken.krakow.pl.

Wprowadzenie

Inspiracją do napisania niniejszego artykułu stał się przypadkiem odnaleziony, nieformalny dokument – oryginalny zeszyt, zapisany ręką ucznia Państwowego Liceum Pedagogicznego (PLP) w Białymstoku z 1945 r.¹ Jest unikatowym

- 1 W 2023 r. zeszyt został przekazany do lokalnego archiwum Pracowni Filmu, Dźwięku i Fotografii „Niezbudka” w Michałowie na Podlasiu (pracownia.michalowo.eu). Zanim zasilili archiwalne zbiory, przypadkowo trafił w 2018 r. do rąk rodziny noszącej to samo nazwisko (popularne w tym regionie Polski), którym podpisywał się Autor. Autor, choć znany z imienia i nazwiska oraz daty urodzenia, pozostaje do dnia dzisiejszego postacią nierozpoznaną w lokalnym środowisku – żadna z osób, które miały związek z zeszytem, nie zna ani jego Autora ani osób z nim spokrewnionych. W artykule posługujemy się pseudonimem „Ignacy”. Warto dodać, że ów właściciel zeszytu urodził się w 1926 r., zatem swoje notatki z lekcji musiał sporządzić w Państwowym Liceum Pedagogicznym w Białymstoku, mając 19–20 lat. Liceum Pedagogiczne nie funkcjonowało w czasie wojny, dlatego można przypuszczać, że Ignacy był jednym z pierwszych uczniów PLP. Jego zeszytowe notatki na tematy edukacyjne odnoszą się do obowiązujących wtedy przepisów władz oświatowych, które niejednokrotnie wynikały z postanowień ustaw z 1926 i 1932 r.

Autorki serdecznie dziękują p. Edycie Rosiak, dyrektor Pracowni, za udostępnienie materiałów i pomoc przy pracy nad wykorzystaniem materiałów do celów naukowych.

- 2 E. Kalinowska, *Analiza treści jako technika badawcza*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 4 (2001) s. 16–23.
- 3 S. Juszczak, *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Katowice 2013, s. 172–176.
- 4 Nie uwzględniamy zapisów lekcji wiedzy przedmiotowej, np. języka polskiego, historii, geografii, matematyki, higieny, przyrody, zagadnień życia współczesnego oraz metodyki poszczególnych przedmiotów, np. metodyki śpiewu, metodyki języka polskiego, metodyki historii.

dowodem, swoistym świadectwem przejściowego okresu w rozwoju powojennej oświaty na wschodnich terenach Polski.

Materiał archiwalny (ok. 340 stron zeszytowych) został poddany analizie treści za pomocą wybranych kategorii analitycznych², zgodnie z zasadami metodologii jakościowej badania dokumentów i tekstów³. Nadrzędną kwestią badawczą stało się zinterpretowanie otrzymanego materiału za pomocą wiedzy historycznej na temat instytucji szkolnictwa w danym okresie. Kluczowym pojęciem badawczym było przygotowanie pedagogiczne przyszłych nauczycieli – zdefiniowanie zakresu wiedzy i umiejętności pedagogicznych w zakresie dydaktyki ogólnej w określonych warunkach prawnych. Szczegółowe kategorie analizy to: przemiany systemu szkolnictwa, zasady programu nauczania, organizacja szkoły, prawa i obowiązki nauczyciela, metody i formy pracy z uczniami oraz funkcje szkoły⁴. Poza przeprowadzeniem analizy zawartości notatek z odniesieniem do faktów historycznych oraz metodycznego przygotowania pedagogicznego tam-

tych lat, dokonaliśmy obserwacji zapisu wiedzy ucznia, a w tekście umieszczamy fragmenty zapisków dla zobrazowania warsztatu pracy ucznia na lekcjach przeprowadzanych w tamtych latach.

Należy mieć na uwadze, że w obliczu zrujnowanego szkolnictwa polskiego po II wojnie światowej, priorytetem nowej władzy stała się odbudowa systemu edukacji pod względem zasobów, ale również przygotowanie nowych fundamentów systemowych, co miał uczynić ogłoszony wówczas przez nowe władze Manifest 22 lipca 1944 r.:

[...] pierwszy dokument władzy ludowej, jako główne zadanie nowego państwa polskiego postawił odbudowę i upowszechnienie szkolnictwa – dostępnego dla wszystkich i bezpłatnego na wszystkich szczeblach⁵.

Z jednej strony w celu szybkiego niwelowania skutków wojny, wydano w listopadzie 1945 r. dekret „o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym”, na którego mocy mogły być powoływane (z pewnymi wyjątkami) na stanowiska nauczycielskie osoby nieposiadające kwalifikacji zawodowych (art. 4. ust.1)⁶. Z drugiej jednak strony w obliczu braku wielu innych regulacji szczegółowych, ówczesny system szkolnictwa posługiwał się zasobami przedwojennymi. Wybrane tu z zeszytu Ignacego zapiski są więc bezpośrednim komentarzem i egzemplifikacją uwarunkowań historycznych okresu przemian systemowych pierwszej połowy XX w. w tej dziedzinie.

O systemie szkolnictwa

Po odzyskaniu niepodległości, w latach dwudziestych XX w. wprowadzono liczne akty prawne regulujące system szkolnictwa na ziemiach polskich, a w 1926 r. weszła w życie ustawa o stosunkach służbowych nauczycieli⁷. W kolejnej dekadzie uznano, że sferę tę należy gruntownie zreformować, dlatego uchwalono tzw. ustawą jędrzejewiczowską⁸, której głównym celem było zagwarantowa-

- 5 E. Mach, *Rozwój i transformacja polskiego szkolnictwa po II wojnie światowej*, w: *Polska XX wieku*, red. W. Kozub-Ciembroniewicz, B. Szlachta, Kraków 2010, s. 220.
- 6 Dekret z dnia 23.11.1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, Dz. Urz. MO, 1946, nr 1, poz. 2, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19460020009>, dostęp: 30.06.2025.
- 7 Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych, Dz.U. 1926 nr 92 poz. 530, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19260920530>, dostęp: 30.06.2025.
- 8 Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19320380389>, dostęp: 16.06.2025.

nie bezpłatnego i ujednoliconego systemu edukacji na terenie całej Polski. Państwowe Liceum Pedagogiczne (PLP) w Białymstoku powstało właśnie w rezultacie tej reformy i w wyniku przekształcenia seminarium nauczycielskiego⁹.

W latach 1939–1941 polskie szkolnictwo na terenach wschodnich służyło władzy radzieckiej do kształcenia w duchu idei komunistycznej. Od 1941 r., już w okresie okupacji hitlerowskiej, zlikwidowano szkolnictwo polskie, a okręg białostocki poddano germanizacji: „jako Bezirk Białystok został oddany pod administrację Prus Wschodnich”¹⁰. Na terenie Białegostoku funkcjonowało jeszcze tajne nauczanie na poziomie gimnazjum, liceum i szkół powszechnych, lecz nauczanie przyszłych pedagogów już przerwano. Tajne komplety dla dzieci i młodzieży prowadzili nauczyciele wykształceni przed 1939 r.¹¹ System oświaty po II wojnie światowej był w stanie krytycznym:

Zniszczeniu uległa znaczna część szkół i ich wyposażenia. W wyniku wojny zginęła 1/3 liczby nauczycieli szkół powszechnych i około 18% kadry uczelni wyższych. Obserwowano narastający analfabetyzm¹².

W województwie białostockim straty osobowe pedagogów w okresie okupacji 1939–1945 oszacowano na poziomie 31,6% wśród nauczycieli miejskich oraz 68,4% – wśród nauczycieli wiejskich¹³.

Tuż po zakończeniu II wojny uczniowie PLP byli zmuszeni uczyć się o systemie szkolnictwa, który zbudowano na mocy reformy z 1932 r., ponieważ zasady

jędrzejewiczowskie uległy zmianie dopiero w 1948 r. Do tego czasu, czyli w okresie przejściowym, nowa władza wprowadzała zmiany w szkolnictwie mocą dekretu z 1945 r., aby dostosować szkolnictwo do nowych okoliczności, a zarazem nie dopuścić do kontynuacji przedwojennych założeń:

[poprzedni] system nauczania uznawany był przez lewicę za niesprawiedliwy i krzywdzący, głównie dzieci wiejskie. [...] Poza tym, ze względów ideologicznych po wojnie nie był akceptowany żaden

9 A. Suplicka, *Od seminarium do uniwersytetu – kształcenie nauczycieli w Białymstoku*, w: *Komisja Edukacji Narodowej: z perspektywy XXI wieku w 240. rocznicę utworzenia*, red. E. J. Kryńska, M. Głoskowska-Sołdatow, Białystok 2014, s. 162.

10 M. Panecki, *Edukacja na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką 1939–1945. Bilans historiografii*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”, 2 (2021) s. 230, DOI: 10.5281/zenodo.5717192.

11 A. Suplicka, *Od seminarium*, s. 163.

12 E. Mach, *Rozwój i transformacja*, s. 220.

13 M. Walczak, *Obraz statystyczny strat i martyrologii nauczycieli polskich w okresie okupacji 1939–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 31 (1988) nr 1 (119), s. 10.

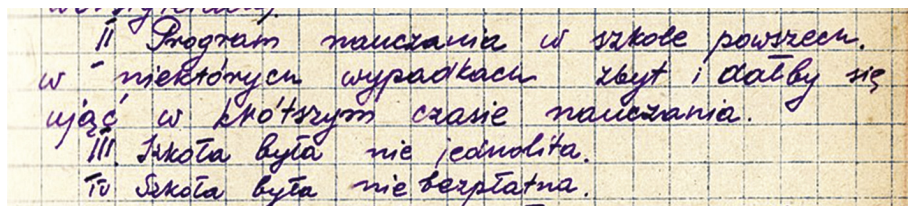
z dominujących w okresie międzywojennym modeli wychowawczych – ani wychowanie państwowe, ani narodowe¹⁴.

W swoim zeszycie przyszedł nauczyciel „Ignacy” zanotował uwagi dotyczące aktualnego systemu z 1932 r. oraz zmiany nadchodzące, planowane na koniec 1945 r.¹⁵ Według jego przekazu, system z 1932 r. odznaczał się wieloma wadami, o czym w zeszycie podał taką informację:

Szkoła powszechna nie dała wykształcenia ogólnego, jakiego się spodziewano, gdyż od szkół powszechnych w Polsce, szkoły Igo stopnia stanowiły 70%, niemal w 100% były rozmieszczone w środowisku wiejskim. Szkoły te skupiały około 50% ludności wiejskiej to spowodowało, że ludność wiejska, która stanowiła 69% nieposiadała należytych możliwości doksztalcenia się¹⁶.

Wypunktował też inne błędy, które uniemożliwiały skuteczną walkę z analfabetyzmem i niskim poziomem wykształcenia (il. 1).

Ilustracja 1. Błędy przedwojennego systemu edukacyjnego (skan 75)

Ale podkreślił również to, że system z lat trzydziestych naprawiał jednak pewne błędy, kiedy zapisał tak:

Reforma 1932 roku zrobiła dobre to że zniósł podział klas t[o] z[na- czy] każdy bądź syn magnata, bądź kupca, bądź robotnika czy rolnika musiał, by pójść do gimnazjum, okonać szkołę powszechną. Wszystkich wad ona nie usunęła, musiała szkołę podzielić na nie- które stopnie (skan 74).

14 Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, Lublin 2010, s. 15.

15 Pierwsza zidentyfikowana data w zeszycie to 10 czerwca 1945 r.

16 Cytaty pochodzące ze skanów notatek, które zamieszczamy w tekście jako egzemplifikację, są wyróżnione mniejszą czcionką; w cytatach pozostawiona została oryginalna pisownia Ignacego, w tym ortografia oraz interpunkcja.

Prawdziwa odnowa systemu szkolnictwa miała nastąpić wkrótce. Główne kierunki zmian i powiązanie ich z nowym ustrojem państwa zostały ustalone na Ogólnopolskim Zjeździe Oświaty w Łodzi, w czerwcu 1945 r.¹⁷ Z notatek ucznia liceum pedagogicznego wynika, że na lekcjach przekazywano mu najnowsze informacje pod hasłem: „Co będzie cechować nową szkołę [po reformie 1945]?” i że po zmianach nastanie, jak zapisał:

1. Szkoła jednolita – nauka rozpoczyna się w przedszkolu po przez ośmioletnią szkołę ogólnokształcącą.
2. Powszechność – dostępna dla wszystkich.
3. Państwowość lub publiczność [nieczytelne].
4. Bezpłatność – nauka bezpłatna, a dla zamieszkowych bezpłatna i utrzymanie w bursach i internatach (skan 73).

W nowej reformie szkolnej powojenne władze dostrzegały przede wszystkim demokratyzację oświaty, a Ignacy rozumiał to tak:

Szkoły muszą być dostępne dla wszystkich, muszą znaleźć w niej miejsce wszystkie dzieci w wieku szkolnym, a więc dzieci robotników, rzemieślników, rolników i pracujących inteligencji (skan 73).

Dużo uwagi w czasie lekcji poświęcano wyjaśnianiu przyszłym nauczycielom dość skomplikowanych zmian systemowych w zakresie szczebli i stopni nauczania:

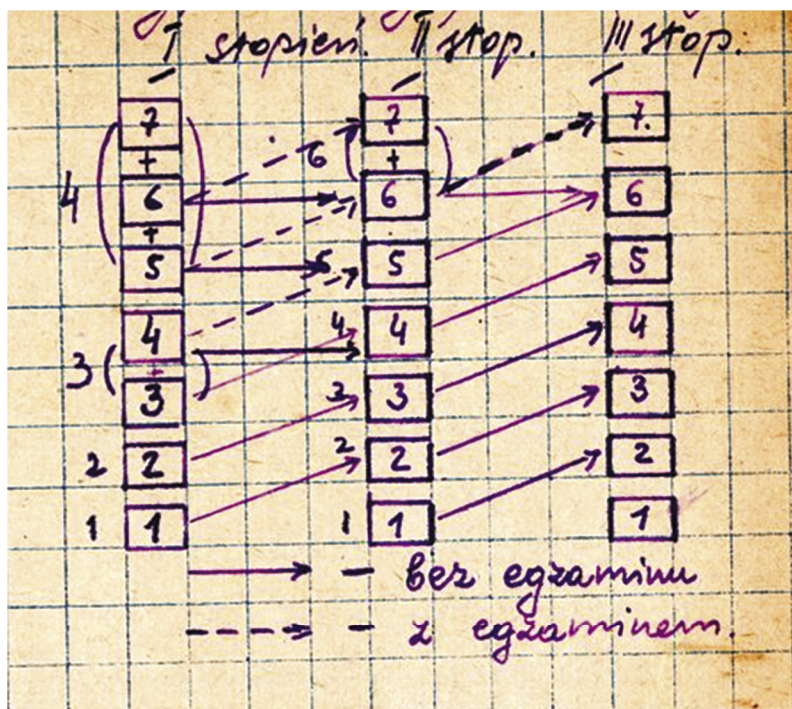
Jednolita, ośmioletnia szkoła powszechna rozpoczyna się od dwuletniego przedszkola (4–6 lat). Wszystkie dzieci szkolne będą objęte przymusem szkolnym, to znaczy od 7 lub 6 roku życia do 15 roku. Szkoła powszechna będzie ośmioletnia i dzieli się na dwa szczeble. Szkoła powszechna początkowa od 1 do – 5 klasy odpowiednio obecnym sześcioklasowa. Drugi szczebel to nauczanie średnie a więc klasa 6–8 włącznie. Następnie trzyletnia szkoła powszechna licealna od 9 do 11 klas t[o] z[naczy] szkoła zawodowa i ogólnoksz[tałcąca]. W końcu szkoła zawodowa ogólna gdzie są wykładane przedmioty

17 *Ogólnopolski Zjazd Oświaty w Łodzi 18–22 czerwca 1945*, Warszawa 1945, <https://polona.pl/item-wiew/474cb7a6-9997-415c-9b90-9f207c93e8b4?page=6>, dostęp: 26.06.2025.

ogólne i stąd na uniwersytet lub politechnikę, lub do jednorocznych albo dwuletnich szkół nieakademickich, gdzie otrzymuje się tytuł nie inżyniera, a technika i tutaj nauka łączy się z praktyką (skan 74).

Autor notatek zapisywał wszelakie informacje. Umieszczał także bardzo starannie doprecyzowane rysunki, których celem miało być zobrazowanie postępujących przekształceń, co uwidocznione jest np. na ilustracji 2.

Ilustracja 2. Trzystopniowa organizacja szkoły powszechnej (skan 74)

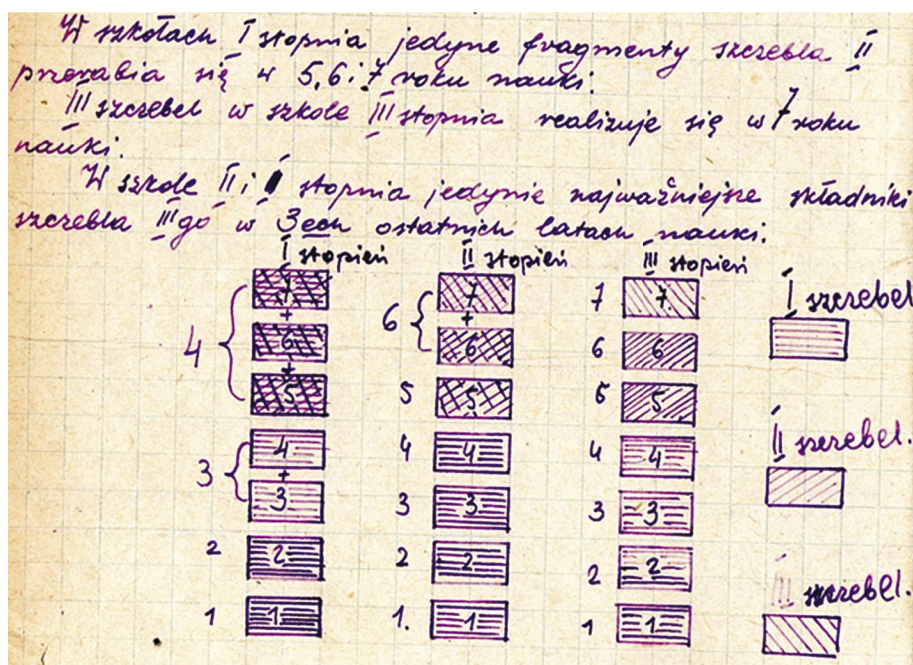
Pod rysunkiem zaś dopisał następujące wyjaśnienie:

Na podstawie ustawy 1932 r. wszystkie stopnie organizacyjne mają jedną cechę spólną: okres nauki trwa 7 lat. Różnią się stopnie organizacyjne ilością klas, okresem trwania nauki w niektórych stopniach.

1. Szkoła III stopnia ma tyle klas ile roczników i nauka trwa jeden rok dla każdej klasy.
2. Szkoła II stopnia ma 6 klas. Nauka w pierwszych 5-ciu klasach trwa jeden rok w 6 i 7 dwa lata.
3. W szkole I stopnia mamy 4 klasy z których pierwsze dwie mają naukę jednoroczną w 3 i 4 nauka trwa 2 lata w 5, 6, 7 nauka trwa 3 lata [punkty odnoszą się do il. 2] (skan 74).

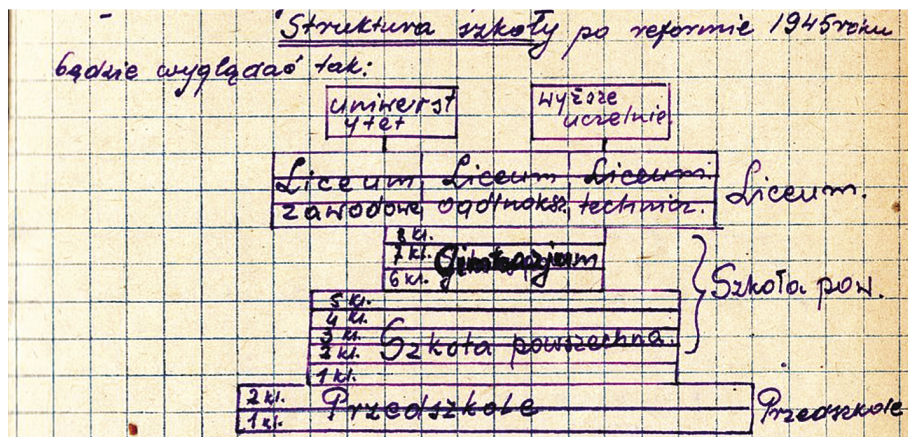
Kolejny rysunek Ignacego (il. 3) obrazuje stopnie nauczania wraz ze szczeblami programowymi.

Ilustracja 3. Stopnie i szczeble programowe nauki (skan 75)

Następną zapowiadaną zmianę struktury szkolnictwa w 1945 r. przedstawia ilustracja 4.

Ilustracja 4. Struktura szkoły po reformie 1945 r. (skan 75)

Jednakże plan reformy w 1945 r. według powyższego schematu się nie powiódł. W łonie nowej władzy państwowej i związków zawodowych ścierały się bowiem różne poglądy i koncepcje zmian systemu oświaty. Zróżnicowanie to oraz nikłe, wyniszczone wojną, zasoby osobowe przedłużały proces decyzyjny¹⁸. Jak pisze Elżbieta Mach: „Brak dobrze wykształconej kadry zarządzającej i zmiana systemu społecznego, przekazanie władzy „w ręce robotników i chłopów” wymusiły konieczność zorganizowania systemu edukacyjnego, który pozwoliłby na szybki awans edukacyjny”¹⁹.

Pod naciskiem Związku Nauczycielstwa Polskiego zaczęto stopniowo wprowadzać innowacyjne rozwiązania w kierunku opracowania nowej ustawy oświatowej (1948 r.). Na przykład system ośmioletniej szkoły podstawowej, mimo braku rozwiązań prawnych, zorganizowano po raz pierwszy w trybie „eksperymentu” w roku szkolnym 1946/1947 jedynie na terenach wybranych, z zachowaną bazą lokalową i kadrową²⁰.

Program nauczania w szkole

Już od połowy 1944 r. nowa władza komunistyczna (w tym resort oświaty PKWN na ziemiach białostockich) próbowała włączać do programów szkół

¹⁸ Z. Osiński, *Nauczanie historii*, s. 15–19.

¹⁹ E. Mach, *Rozwój i transformacja*, s. 223.

²⁰ Z. Osiński, *Nauczanie historii*, s. 19.

treści ideologiczne, ale: „Brak było, między innymi, programów nauczania, z wyjątkiem przedwojennych. Nowe władze zostały zmuszone do zaakceptowania tego faktu”²¹.

W związku z tą sytuacją, o czym przypominają badacze problematyki nauczania w Polsce w okresie powojennym, nakazano przywrócenie przedwojennego programu nauczania, ale tylko w pewnym zakresie: „dążąc do objęcia jednakowym programem nauczania wszystkich uczniów, bez względu na to jaki był stopień organizacyjny szkoły, do której uczęszczali”²². W literaturze przedmiotu zwraca się także uwagę na to, że wczesny okres powojenny: „charakteryzował dość duży liberalizm w edukacji i zróżnicowanie ideologiczne poszczególnych szkół, w których uczyli przedwojenni nauczyciele i w których wykorzystywano jeszcze stare przedwojenne podręczniki, będące darem od Polonii”²³.

Jako dowód posłużyć tu może rysunek kierunku polskich rzek, odtworzony w zeszycie Ignacego na przedwojennej mapie Polski (il. 5).

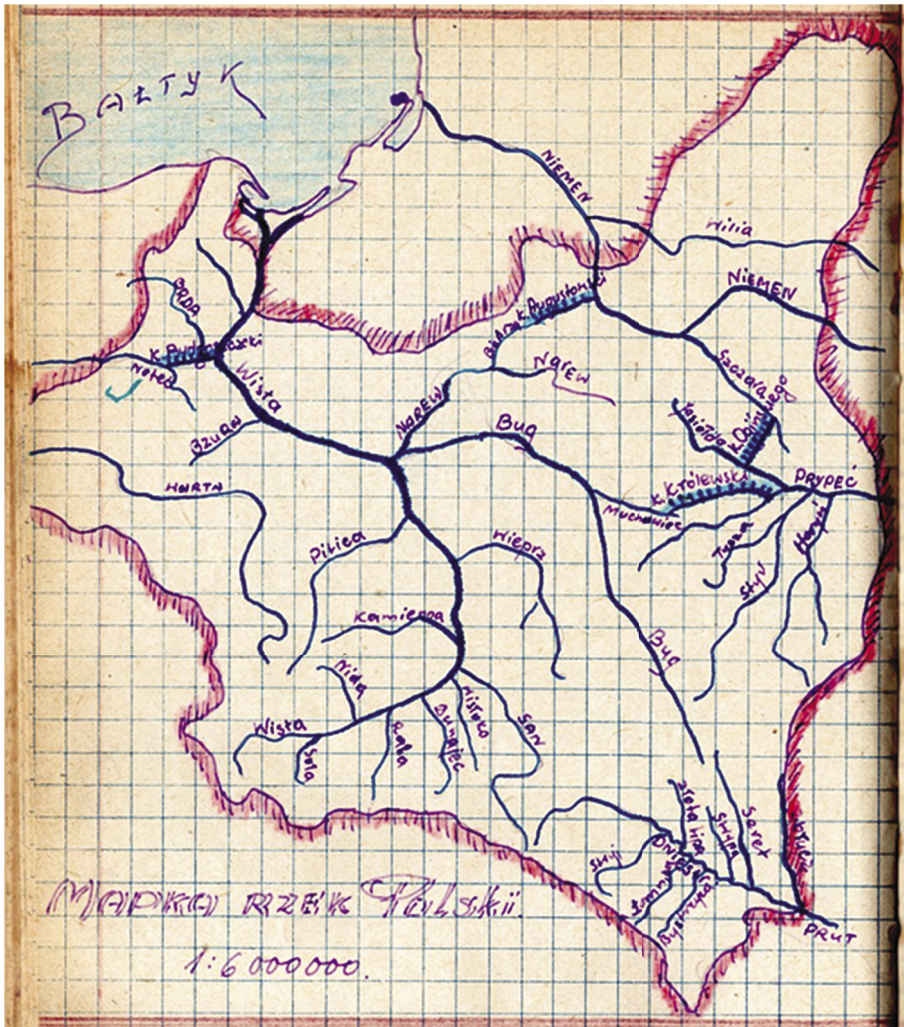
Notatki na temat programu nauczania, sporządzane przez Ignacego, świadczą o kontynuacji przedwojennych tradycji, zasad oraz przedmiotów obowiązkowych. Program zgodnie z tymi zasadami powinien zapewnić każdemu obywatelowi niezbędne wykształcenie ogólne w zakresie adekwatnym do jego wieku i poziomu rozwoju.

21 Tamże, s. 140.

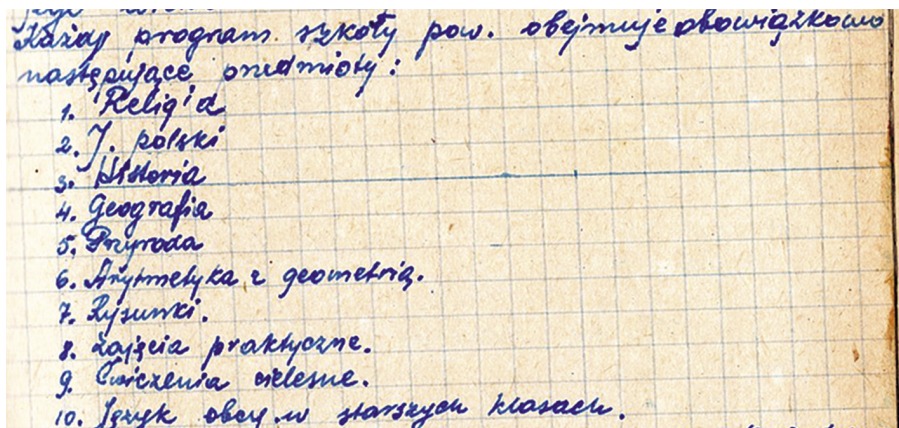
22 Tamże, s. 140.

23 E. Mach, *Rozwój i transformacja*, s. 220.

Ilustracja 5. Mapa rzek Polski (skan 148)

Ilustracja 6. Przedmioty objęte programem nauczania (skan 94)

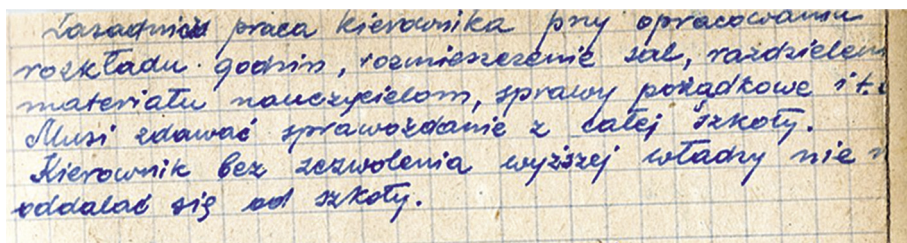
Niezależnie od wymienionych reguł, Ignacy zauważył, że nauczyciele zawodu wskazywali też na pragmatyczny wymiar nauki w szkole powszechnej, co skomentował następująco:

Nauczanie powinno mieć charakter wybitnie praktyczny. Musi być dostosowany do środowiska szkoły, do potrzeb gospodarczych tego środowiska i wieku i rozwoju uczniów i musi się wiązać z pr[acą] wychowawczą. Nauczanie powinno zapewniać osiąganie wyników nauczania, pełny rozwój uzdolnień ucznia, zaprawić go do samodzielnej i systematycznej pracy (skan 94).

Organizacja pracy w szkole: prawa i obowiązki nauczyciela oraz postawa nauczyciela

Z notatek sporządzonych przez Ignacego, przyszłego nauczyciela, dowiadujemy się pewnych szczegółów odnoszących się do codziennej pracy kierownika, czyli dyrektora szkoły, nauczycieli oraz rady pedagogicznej (il. 7).

Ilustracja 7. Zadania kierownika szkoły (skan 95)

Warto tu zwrócić uwagę, że uczniowie liceum pedagogicznego uzyskiwali w tamtym czasie wiedzę z zakresu kodeksu pracy i zbioru praw nauczyciela, które w przyszłości, z uwzględnieniem licznych dostosowań, objęte zostały ustawą nazwaną Karta Nauczyciela²⁴. Określono tam, co przytacza w zeszycie Autor, że np.:

Liczba dni nauki musi wynosić 205 dni, nie może być mniejsza. Dziennie niewolno przeznaczać więcej jak 6 godz[in], a mniej jak 2ie. Godzina lekcyjna trwa 40–45 min. Przerwy nie mogą być krótsze jak 10 min., a jedna musi być dłuższa. Dla uczniów kl. I i II może być 5 dni w tygodniu, dla starszych musi być 6. Lepiej młodsze klasy dać na popołudniowe [godziny] (skan 95).

Wyjaśniał zarazem pojęcie czasu pracy nauczyciela oraz wynagrodzenie za nadgodziny:

Nauczyciel jest zobowiązany uczyć 30 godzin tygodniowo. Można ująć do 29 lub dodać do 31 godz[in]. W wyjątkowych wypadkach można obciążyć go 36 godz[inami] tyg[odniowo]. Wtedy dostają pieniądze za godziny nadliczbowe, gdy tak przeuczy cały miesiąc (skan 95).

Kolejnym przykładem współzależności przepisów przedwojennych i praktyki w nowej rzeczywistości powojennej, stał się obszar prawa i obowiązku nauczycieli. Dokumentem obowiązującym w tym zakresie w 1945 r. była ustawa z 1926 r. (ogłoszona w 1932 r.) o stosunkach służbowych nauczycieli. W swoim zeszycie Ignacy w związku z tym zapisywał „ku pamięci” urywki z poszczególnych artykułów, np.:

[...] artykuł 20²⁵ mówi, że naucz[yciel] musi wiernie służyć Rz-plitej i w tym duchu wychowywać młodzież, powinien przestrzegać ściśle ustaw i rozporządzeń (skan 101).

24 Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, Dz.U. 1982 nr 3 poz. 19, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820030019>, dostęp: 23.06.2025.

25 Dla porównania cytujemy oryginalne brzmienie Art. 20: „Nauczyciel obowiązany jest wiernie służyć Rzeczypospolitej i w tym duchu wychowywać młodzież, przestrzegać ściśle ustaw i rozporządzeń, pełnić obowiązki swego zawodu gorliwie, sumiennie i bezstronnie oraz dbać według najlepszej woli i wiedzy o dobro sprawy publicznej, szczególnie w zakresie wychowania i nauczania powierzzonej sobie młodzieży, i spełniać, co temu dobru służy, a unikać wszystkiego, coby mu mogło szkodzić”, <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1932-104-873-t-j,16777508.html>, dostęp: 23.06.2025.

Natomiast o innych obowiązkach służbowych podawał, przywołując zapisy ustawy, że:

Nauczyciel winien wypełniać polecenia swoich przełożonych, o ile one są w zgodzie z obowiązującymi przepisami. Tajemnica służbowa. Obowiązek zachować w tajemnicy wszystkie sprawy służbowe, o których wie, a które uważane są za poufne przez władze szkolne, ewentualnie narusza dobro służby, publiczne i dobro szkoły. Obowiązek ten ma nie tylko podczas służby lecz, gdy przejdzie na emeryturę (skan 101).

Autor zapisków, któremu zapewne w toku dydaktycznym zwrócono uwagę na nieskazitelną charakter i zachowania kadry pedagogicznej oraz pewien reżim obyczajowy obowiązujący nauczycieli, także wynotował dłuższy fragment art. 25 ustawy z 1926 r., z którego wynikało, że:

Nauczycielowi nie wolno rządać [żądać] lub przyjmować darów. Nauczycielowi nie wolno oddawać się pobocznej pracy. Nie wolno nauczycielowi wchodzić w związki lub w [nieczytelne], które mogą zakłócić bieg życia społecznego. Nie wolno należeć [należać] do związków zagranicznych. Obowiązek nauczyciela mieszkać blisko szkoły, by móc spełniać obowiązki szkolne, musi podać adres stałego pobytu. Nauczyciel musi zawiadamiać o zawarciu związku małżeńskiego w ciągu 14 dni po zawarciu. Nauczyciel powinien o każdej przeszkodzie w pracy donieść swojemu przełożonemu jak najprędzej (choroba, komisja itd.). Na czas połogu nauczycielkom należy się 6-cio dniowy urlop. Jeśli naucz[yciel] nie jest położnie [obłożnie] chory, a nie może pracować [nieczytelne] na samowolne opuszczenie szkoły [nieczytelne] a nawet może być wystawiona dyscyplinarka. Niedziela i święta są wolne od zajęć (skan 101).

Notatki Ignacego dotyczące praw nauczycieli, jak wynika z przeprowadzonej analizy tekstów, skupiły się wokół kilku kwestii: prawa do tytułu służbowego, prawa do urlopów, opieki medycznej i emerytury. Pierwsza kwestia dotyczy do nominacji nauczycielskich, których dokonuje „Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, lub też upoważniona przez niego władza szkolna”²⁶. Autor również wyno-

26 Art. 3 ustawy z 1926 r. (ogłoszona w 1932).

tował frazę, uznając ją za istotną, że:

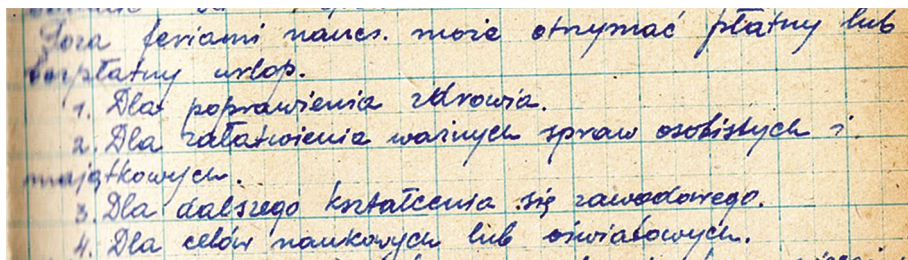
„Naucz[yciel] jest uprawniony do używania tytułu urzędowego jakie mu nadaje [pismo] nominacyjne, ma prawo wymagać by go tak tytułowano” (skan 101). W art. 33 ust. 3 widniał bowiem przepis, że: „Nauczyciel jest uprawniony do używania należnego mu stosownie do pisma nominacyjnego tytułu urzędowego i ma prawo, by zarówno w stosunkach służbowych, jak i w ogłoszeniach urzędowych określano go tym tytułem. Tytuły są następujące: dyrektor (przełożona), kierownik(czka), profesor(ka), nauczyciel(ka), nauczyciel(ka) religii, asystent(ka), nauczyciel(ka) zawodu, wychowawczyni ochronki”²⁷.

A ponadto, jak podaje przepis ustawy, „Nauczycielowi przysługuje prawo do ochrony przyznanej urzędnikom państwowym przez ustawy karne”²⁸. W kolejnych przepisach aktu prawnego wymienione zostały liczne prawa pracownicze, które Ignacy także ujął skrótowo w swoim zeszycie :

Nauczyciel ma zapewnioną opiekę lekarską. Nauczyciel ma prawo do zaopatrzenia emerytalnego. Podczas ferij wakacyjnych nauczyciel ma prawo oddalić się od miejsca nauczania (skan 101).

Zwrócił też uwagę na dodatkowe możliwości przerwy w pracy, co łatwo odczytać na załączonej ilustracji 8.

Ilustracja 8. Okoliczności dodatkowego urlopu dla nauczycieli (skan 101)

Poza tym zrelacjonował przepisy odnoszące się do urlopu bezpłatnego:

Jeśli urlop dla poratowania zdrowia trwa więcej niż rok bez przerwania, a dla załatwienia spraw osobistych więcej jak dwa miesiące to za czas urlopu wstrzyma się uposażenie służbowe. Taki stan może trwać 2 lata potem przynosi się go

27 Art. 33 ust. 3 ustawy z 1926 r. (ogłoszona w 1932).

28 Art. 50 ustawy z 1926 r. (ogłoszona w 1932).

na emeryturę [...]. Przerwą w urlopie jest okres większy jak miesiąc, mniejszy jak miesiąc nie stanowi przerwy [...]. Ten, który zostanie posłem otrzymuje urlop bezpłatny, który mu się wlicza do stanu służby i emerytury (skan 101).

W notatkach autorskich znalazła się również definicja i podstawowe zadania rady pedagogicznej przedstawione tak, jak postrzegały ją władze oświatowe, czyli:

[...] organu składowego to jest organu wewnętrznego szkoły. Składa się [on] z kierownika, naucz[ycieli] uczących w danej szkole i lekarza, jeśli ten się stale szkołą opiekuje. [...] Występuje ona tam gdzie jest więcej niż dwóch [dwóch] naucz[ycieli] w szkole (skan 100).

Ignacy zarejestrował dodatkowo w zeszycie, że:

[...] uchwały rady mają charakter decyd[ujący] lub opiniowy. Rada ped[ag]ogiczna] dba o poziom wych[owawczy] i dydak[t]yczny] szkoły i stara się go podnieść. R[ada] ped[ag]ogiczna] wyrabia sobie opinię o poszcz[ególnych] uczniach. Do rady należy również omaw[ianie] środ[ków] do utrzy[m]ania] prawid[łowego] życia szk[ół] (punktualność, czystość, obowiązkowość itd.) (skan 100).

Przyswajając równolegle wiedzę na tematy oświatowe, skupił się na kompetencjach rady, które mogły zgodnie z przepisami oddziaływać poza terenem szkoły:

Odpowied[zialna] jest również za sprawy administ[racyjno] – gosp[odarcze]. Naucz[yciel] musi poznać warunki życia i pracy. Stosunki społeczne, gospodarcze, narodowe i stan [kondycji] oświatowej środowiska. Ponadto czuwa nad pracą domową ucznia, oraz nad przebiegiem teje w szkole (skan 100).

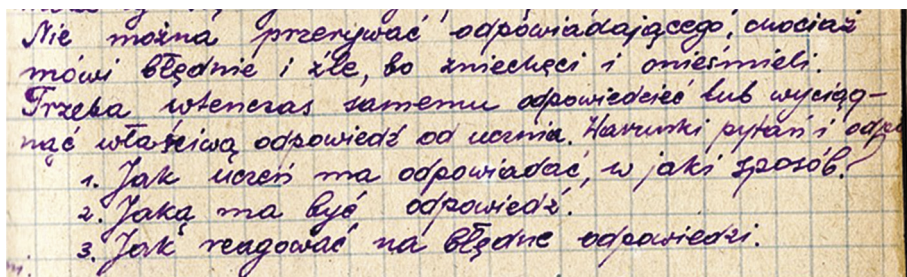
oraz zaznaczył, iż wszystkie uchwały rady pedagogicznej są tajne i protokołowane. Ignacy zamieścił w zeszycie również szczegółowe wskazówki dotyczące postawy nauczyciela podczas lekcji, kiedy pisał:

Nauczyciel nie powinien chodzić po klasie na lekcji bez potrzeby. Chodzi na zajęciach praktycznych, rysunkach itd. gdy coś robi i daje wskazówki. Bardzo ważną rzeczą jest postawa nauczyciela przy tablicy. Musi stać tak i pisać by większość klasy widziała co pisze. Przy tablicy nauczyciel nie powinien wymagać u dziecka by ono się kłaniało. Tu nie stosujemy przymusu (skan 90).

W jego notatkach znalazły się też uwagi dotyczące formy zadawania pytań przez nauczyciela (il. 9):

[...] nauczyciel powinien zapobiegać chóralnym odpowiedziom. Klasa powinna odpowiadać chóralnie tylko na żądanie nauczyciela. Gdy nauczyciel zadaje klasie pytanie: kto wie? To nie ma prawa pytać się tego, który nie podnosi palców. Zapytuje tego, kto podnosi palce. Uczeń odpowiadając powinien wstać. W pierwszej klasie nie można przymuszać do wstawania przy odpowiedzi. Odpowiedź powinna być całkowita. Czasem może być nie w formie całego zdania. O odpowiedź całym zdaniem wymagamy wtenczas gdy chodzi o zgrupowania pewnych skojarzeń. Nie trzeba ograniczać się jedną odpowiedzią przy utrwaleniu. Gdy nam chodzi o powtórzenie możemy się ograniczać jedną odpowiedzią (skan 90).

Ilustracja 9. Zasady weryfikacji wiedzy ucznia (skan 90)

Ignacy w notatkach zapisał również, że

[...] trzeba wzbudzić aktywny i czynny udział dziecka w szkole, musimy dać dziecku do tego odpowiednie warunki. Musimy umożliwić zajęcie postawy jak najbardziej czynnej. Nie wystarczy dzieckiem kierować, oceniać jego pracę, dawać mu wskazówki. To stosuje się w indywidualnym nauczaniu. My zajmujemy się nauczaniem masowo – indywidualnie, musimy poznać

wszystkie dzieci razem i każde osobno. Materiał nauczania trzeba dostosować do wieku, rozwoju, zainteresowań itd. Treść dostosować powinien umieć sam nauczyciel (skan 91).

I dalej, na podstawie przepisów, sprecyzował w notatce możliwości nauczyciela w tym zakresie, podając, jak przytoczono niżej, że:

Nauczyciel musi dobierać treści kształcące i formy pracy.

1. Nauczanie powinno być wychowujące.
2. Musi być współdziałanie z nauczycielami (korelacja).
3. Wyszczegać [wystrzegać] się zmechanizowania działań, dla tego trzeba dać inicjatywy uczniom.
4. Koordynacja poczynań wychowawczych i nauczania w szkole.
5. Utrzymanie łączności między szkołą a domem (skan 91).

Obowiązkiem nauczyciela – jak wyłuszcza to Ignacy – jest dbanie zarówno o budynek szkolny, klasę, jak i materiały wykorzystywane podczas lekcji, bo „nie można polegać tylko na własne spostrzeżenia i na własną praktykę. Powinien dzielić się ze zdaniem drugiego nauczyciela” (skan 91). Wymienione obowiązki i postawa nauczyciela wskazują na propagowanie otwartości, empatii, współpracy i uważności na środowiskowe warunki życia uczniów.

Praca pedagogiczna w szkole – cele, metody, zasady i formy nauczania

29 Szerzej na temat celów, metod i zasad nauczania w opracowaniach m.in.: B. Niemierko, *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, Warszawa 1999; F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001; W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2003; Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2005; K. Żegnałek, *Dydaktyka ogólna: wybrane zagadnienia*, Warszawa 2005; F. Bereźnicki, *Podstawy dydaktyki*, Kraków 2007; M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2008; *Sztuka nauczania Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 2013.

W procesie dydaktycznym bardzo istotną rolę odgrywają cele, metody pracy pedagogicznej oraz zasady i formy nauczania, o czym świadczy pokazany dorobek teoretyków nauk pedagogicznych²⁹. Znajomość celów nauczania oraz ich tworzenie, a także metody i zasady pracy były także jednym z elementów wiedzy teoretycznej i zarazem

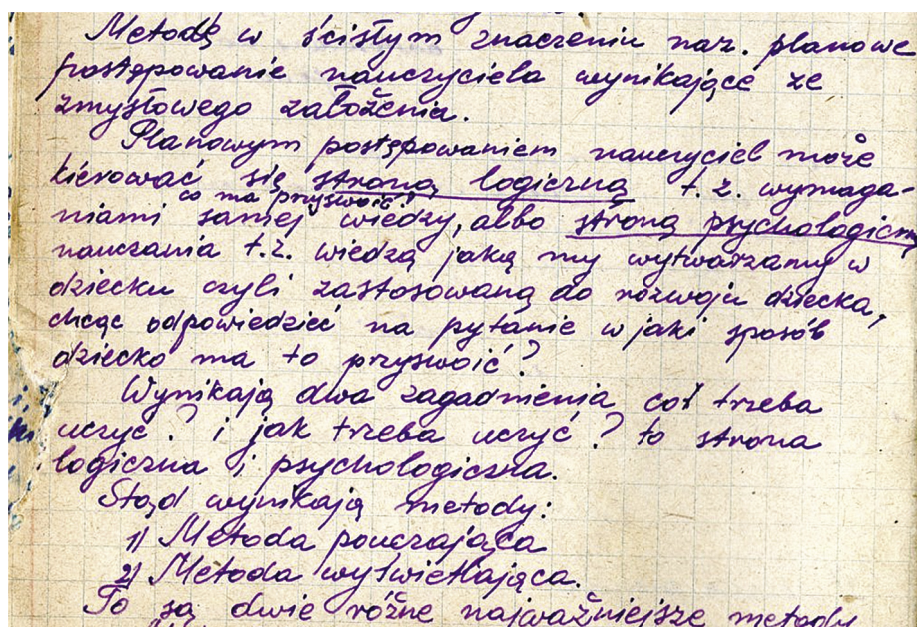
ważnym aspektem warsztatu pracy w edukacji przyszłych nauczycieli. W notatkach przewija się spojrzenie licealisty na to zagadnienie w sposób następujący:

Wszelka zamierzona i celowa czynność dydaktyczna prowadzi do tego aby uczeń zdobył pewien zasób wiadomości. Jest to cel minimalny. Do osiągnięcia tego celu wiodą drogi: uczenie i nauczanie (skan 71).

Nauczanie to czynność zamierzona i planowa – nauczanie odbywa się w szkole, w procesie nauczania następuje współdziałanie nauczyciela i ucznia. Uczenie się jest natomiast procesem poznawczym, daje możliwość nabywania wiedzy, nowych umiejętności, może mieć charakter tak zamierzony, jak i niezamierzony. Ignacy zanotował nawet, że „lekcja osiągnie swój cel gdy treść lekcji będzie przez ucznia przyswojona to znaczy że uczeń zdobędzie odpowiednią wiedzę i doświadczenie” (skan 89).

Przygotowanie do zawodu nauczyciela w białostockim liceum obejmowało także zapoznanie się licealistów z metodami nauczania i zasadami metodycznymi procesu uczenia. Analizując notatki Ignacego, można tę myśl doprecyzować stwierdzeniem, że: „metody nauczania mają na celu kierowanie zdobywania wiedzy, nauczyciel kieruje się metodami badania i nauczania” (skan 77, il. 10).

Ilustracja 10. Metody nauczania (skan 77)

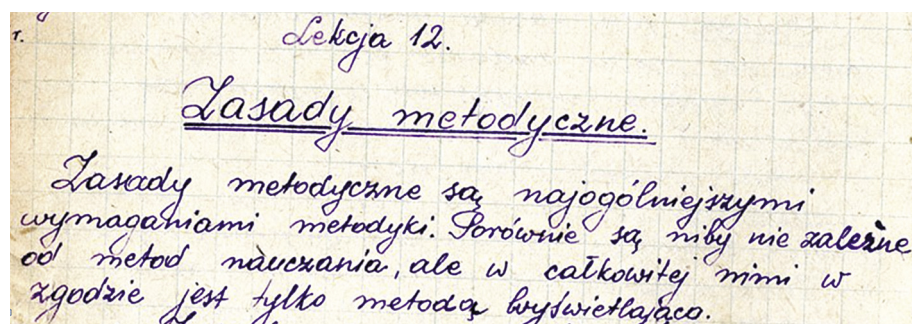
Metoda pouczająca, jak streścić, jest oparta na świadomości dziecka – nauczyciel poucza dziecko (świadomość – zapisana jako ścisły kontakt ze światem zewnętrznym), natomiast stosując metodę wyświetlającą nauczyciel:

[...] rozważa jaki proces umysłowy ma powstać w duszy dziecka, nie poucza, nie dowodzi, nie zwraca się do świadomości dziecka, a przygotowuje materiał w podświadomości dziecka, ten zaś materiał dostarcza mu nie przez wyuczenie się na pamięć, a przez doświadczenie i przeżycie, przez zmysły i uczucie (skan 77).

Ta metoda opiera się więc na samodzielności dziecka, stopniowaniu trudności i pogładowości.

W toku przygotowania licealistów do pracy w szkole w zakresie sprawowania obowiązków nauczyciela konieczne jest poznanie zasad metodycznych, czyli zasad nauczania³⁰, których wykorzystanie w procesie edukacyjnym wpływa na organizację procesu nauczania tak, by prowadzący zajęcia mogli efektywnie przekazać wiedzę i umiejętności swoim przyszłym uczniom (il. 11).

Ilustracja 11. Zasady metodyczne (skan 78)

³⁰ Polscy dydaktycy wymieniali, aktualne do dnia dzisiejszego, m.in. następujące zasady: pogładowości; samodzielności; wiązania teorii z praktyką; systematyczności; stopniowania trudności; indywidualizacji; trwałości wiedzy; aktywnego udziału uczniów w procesie nauczania – szerzej na temat zasad nauczania np. w opracowaniach: Z. Mysłakowski, *Zasady nauczania i ich charakter*, „Nowa Szkoła” 1953; B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, Wrocław 1957; M. Śnieżyński, *Zarys dydaktyki dialogu*, Kraków

Analizując zapiski Ignacego, można zgodnie z jego notatkami wyróżnić następujące zasady metodyczne: samodzielności, pogładowości i stopniowania.

Zasada samodzielności stawia w centrum samodzielną naukę i poznanie świata przez ucznia. Proces

przyswojenia i zrozumienia wiedzy jest wysiłkiem ucznia, jest jego samodzielną pracą. Przestrzeganie tej zasady, jak wynika z analizy zapisków poczynionych w zeszycie:

[...] nie jest rzeczą łatwą wymaga ona gruntownego przygotowania umysłowego i silnej woli, panowania nad sobą [...]. Nauczyciel musi umieć czekać – Jeżeli dzieci mają być istotnie w pracy samodzielne, to nauczycielowi nie wolno się niecierpliwić, gdy czegoś nie wiedzą, nie rozumieją lub błędzą (skan 78).

Uwagę Ignacego zwróciła także interpretacja „błędu” popełnianego przez uczniów. Autor zapisków podzielił opinię, że:

[...] błędy uczniów najznaczniej kształcące dają możliwość nauczycielowi wnikięcia głębiej w umysłowość dzieci i we własny sposób pracy. Błąd ma również kształcące znaczenie dla samych uczniów (skan 78).

W przypadku uczniów słabszych poprawienie błędu pozwala na zrozumienie i utrwalenie materiału, a u uczniów uzdolnionych, jak twierdził: „brakowałoby należytego przetrawienia nauki – bez błędów ich towarzyszy” (skan 78).

Zasada poglądowości natomiast realizowana jest przez możliwość zetknięcia się z przedmiotami i zjawiskami. Proces ten odbywa się w bezpośredniej obecności z konkretnymi przedmiotami: „za pomocą samorzutnej działalności mającej z początku charakter zabawy, później pracy ręcznej, wreszcie umysłowej” (skan 79). A zatem uczniowie powinni poznawać rzeczywistość przez kontakt z konkretnymi zjawiskami, gdyż opis, opowiadanie nie zastąpi doświadczenia i wyobrażenia. W zasadzie poglądowości, jak notuje on w zeszycie: „najlepiej gdy ucznia bezpośrednio ztykamy [stykamy] z podpadającymi pod zmysły i dającym się badać nie tylko wzrokiem lecz i rękami materiałem nauczania” (skan 80). I kontynuuje, że w zasadzie poglądowości bezpośredni kontakt z przedmiotem poznania może nastąpić na trzy sposoby:

1. Zetknięcie się z samą rzeczą w naturze.
2. Zetknięcie się z jej sztucznym obrazem.
3. Zetknięcie się z jej uzmysłowieniem w wyobraźni.

1997; W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2003; Cz. Kupisiewicz, *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012 i in.

Dzieci zapoznają się z przedmiotem różnymi zmysłami i mają go w ręku. Sposób ten będziemy nazywać „z konkretem w garści” (skan 80).

Jeżeli zaś następuje posiłkowanie się sztucznym obrazem rzeczy, rysunkiem, pomocami szkolnymi, to taki proces nazywa się „konkretem przed oczyma”, a „konkret w wyobraźni” to praca nad pobudzaniem wyobraźni dziecka.

Z kolei zasada stopniowania związana jest z przygotowaniem ucznia do poznawania nowego materiału: od łatwiejszego do trudniejszego, od konkretnego do abstrakcji. Ignacy w związku z tym zanotował:

Możemy wyróżnić

1. Stopniowanie trudności.
2. Stopniowanie wymagań.
3. Stopniowe wdrażanie do pracy (skan 86).

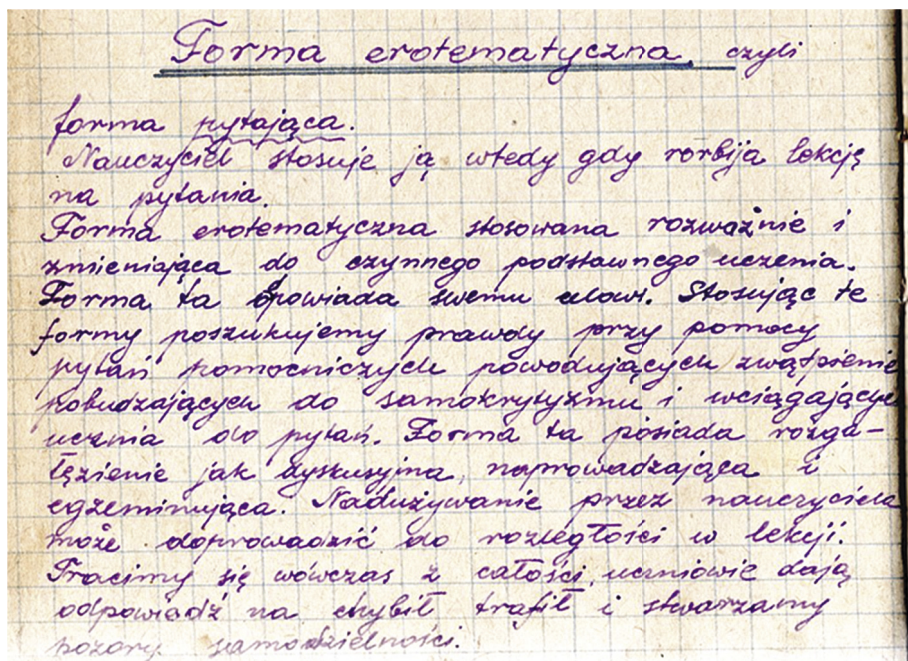
Analizując notatki Ignacego na temat metodyki nauczania, należy odczytać jeszcze wskazówki dotyczące form nauczania, w których Autor przekazał informację: „[...] mamy 3 formy nauczania: forma poszukująca, forma wykładowa i forma erotematyczna” (skan 87).

Forma poszukująca występuje w samodzielnej pracy ucznia i w takim kształcie ma ona najlepsze zastosowanie. Natomiast forma wykładowa, jak skomentował:

[...] jest to żywe słowo wykładającego, forma wykładowa jest stosowana przez nauczyciela, a wykład może stać się dobrym środkiem nauczania jeżeli przebieg jego jest jasny i przejrzysty. Formę tę stosujemy w odniesieniu do niektórych partii materiału i niezbyt często. Formę tę inaczej nazywamy formą podającą (skan 87).

A co się tyczy erotematycznej formy nauczania to polega ona na rozbiciu tematu lekcji na wiele pytań kierowanych do uczniów – to sztuka umiejętnego stawiania wychowankom pytań naprowadzających, żeby sami odkrywali nową wiedzę (il. 13).

Ilustracja 13. Forma erotematyczna (skan 89)

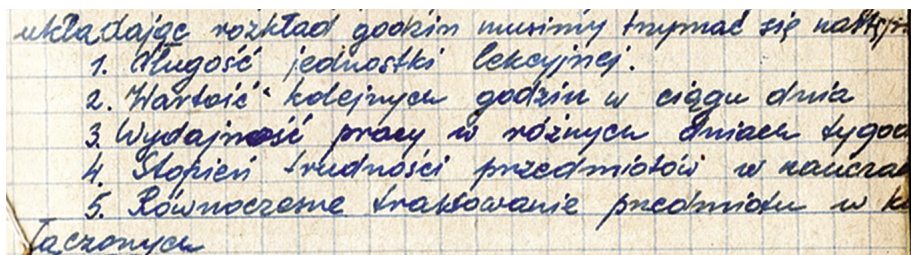

W notatkach Ignacego znalazła się również uwaga, że w nauczaniu szkolnym wykorzystywane są wszystkie trzy formy, ponieważ forma poszukująca uczy samodzielności, z kolei:

[...] forma erotematyczna pobudza w pewnej mierze aktywność dziecka, zaś forma wykładowa wpływa na sferę i uczuciową i emocjonalną [...] zharmonizowanie tych trzech form w pracy przyczynia się do urozmaicenia metodycznego (skan 88).

Istotną rolę w procesie przygotowania nauczyciela do zawodu odgrywa także układanie planu lekcji (il. 14). Wówczas przy układaniu tygodniowego planu zajęć należy trzymać się zasad i programu, ponieważ – jak można przeczytać w zeszycie Autora – „są przedmioty łatwiejsze i trudniejsze, są dni w które trudniej się uczyć i łatwiej” (skan 91).

Ilustracja 14. Planowanie pracy w szkole (skan 91)

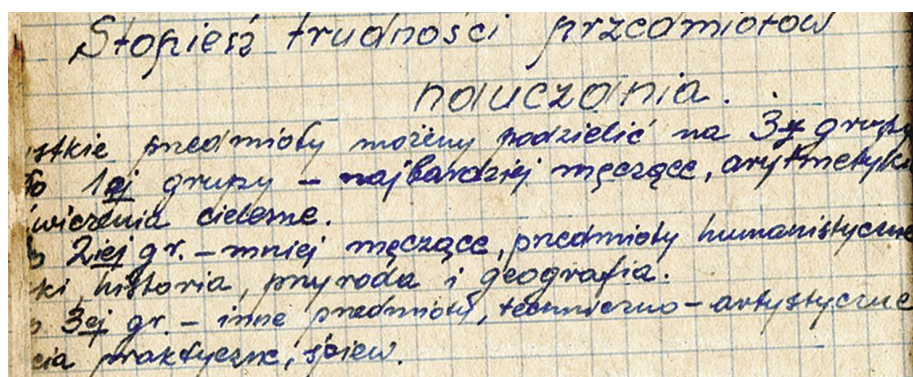
Przy ustalaniu jednostki lekcyjnej uwzględnić należy dwa czynniki: zapobieganie przemęczeniu i przystosowanie się do pracy:

[...] długość lekcji powinna trwać od 20 do 50 min. Ustalenie długości lekcji jest zależne od wieku, poziomu zainteresowania i od przedmiotu (skan 91).

Wartość kolejnych godzin w ciągu dnia, jak można wyczytać z notatek, jest następująca (il. 15):

Pierwsza godzina lekcyjna jest wdrażająca do pracy w klasie [...]. Druga i 3 lekcja jest najlepsza, bo dalej następuje przemęczenie więc stosujemy lekcje łatwe (skan 91).

Ilustracja 15. Planowanie lekcji z uwzględnieniem stopnia trudności przedmiotów nauczania (skan 92)

Poniżej jest zamieszczona ilustracja 16, obrazująca grafik planu godzin dla uczniów z podziałem na poszczególne przedmioty i klasy w szkole siedmioklasowej.

Ilustracja 16. Rozkład godzin według przedmiotów nauczania (skan 92)

Plan godzin w szkole 7-klasowej.

Przedmiot	Klasy							godziny tygodniowe
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
Religia	2	2	2	2	2	2	2	14
język polski	2	2	2	2	5	5	5	43
historia	—	—	—	—	3	3	3	9
geografia	—	—	4	5	3	3	4	12
przyroda	—	—	4	5	3	3	4	14
arytmetyka	3	4	4	4	—	—	4	27
rysunki	1	2	2	2	—	—	2	13
zaj. praktyczne	2	3	4	4	4	4	4	25
śpiew	1	2	2	2	2	2	2	12
wiedza. cielene	2	2	2	2	2	2	2	14
Razem	18	21	27	28	30	30	29	189

Organizacja pracy wychowawczej – funkcje szkoły

Jednym z fundamentalnych obszarów badań nad szkolnictwem jest zagadnienie dotyczące funkcji szkoły³¹. W zeszycie Ignacego znalazło się wiele spostrzeżeń na ten temat odnoszących się w szczególności do funkcji wychowawczej, dydaktycznej i opiekuńczej. Podczas analizy notatek Ignacego na temat organizacji pracy wychowawczej w szkole, wyraźnie zarysowała się funkcja wychowawcza środowiska szkolnego, kiedy

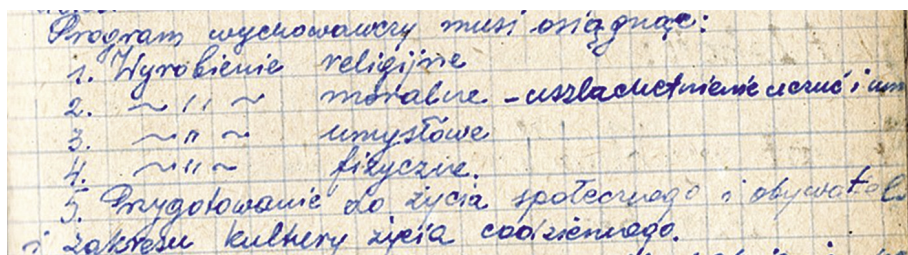
Autor poddawał ten proces ocenie:

Należy nie tylko dziecko nauczyć, lecz trzeba go wychować [...] Szkoła powinna dbać o to i zaczyna od wprowadzenia dzieci do kultury życia codziennego (czyistość i schludność). Musimy nauczyć dziecko zachowania przy

31 O funkcjach szkoły pisano także później w licznych opracowaniach teoretycznych, np.: R. Schulz, *Szkoła – instytucja – system – rozwój*, Toruń 1992; *Sztuka nauczania – Szkoła*, red. K. Konarzewski, Warszawa 1995; *O nową jakość w edukacji nauczycieli*, red. J. Madalińska, Warszawa 2017; M. Łobocki, *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2023; M. J. Szymański, *Przyszłość edukacji – Szkoła przyszłości*, Warszawa 2024.

obecności nauczyciela, kierownika, starszych znajomych itd. Do obowiązku szkoły należy wychowanie moralne (wyrobić solidarność, koleżeńskość itd. Wyrobienie umysłowe i społeczno-obywatelskie. Kierownik powinien mieć plan czyli organizację pracy wychowawczej, by dać podstawy wychowania dzieci (skan 95).

Ilustracja 17. Cele programu wychowawczego (skan 95)

Realizacja funkcji wychowawczej w szkole następuje także poprzez udział uczniów w pracach samorządu szkolnego, w drużynie harcerskiej czy działalności koła PCK:

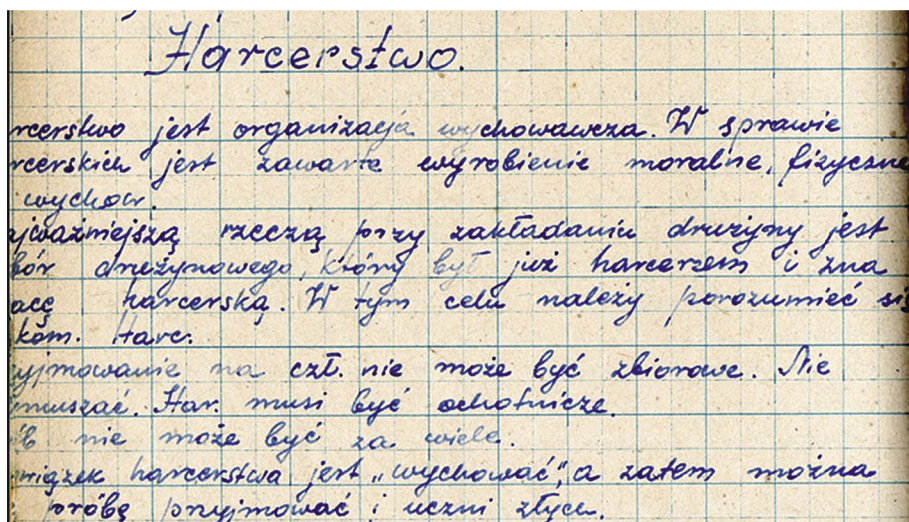
[...] w środowisku szkolnym dzieci organizują się samodzieln[e] czy to w celu pomocy innym czy też z innych powodów jest to organiz[acja] chwilowa, po osiągnięciu celu rozpada się [...] Jednym z rodzajów pracy grupowej młodzieży szkolnej jest samorząd szkolny. Organizacja samorządu rozpoczyna się. od kl[as] najniższych to w form[ach] najprostszych, np.: wybór porządkowych w przeciągu całego tygodnia – wybiera klasa. Dalszym etapem będzie określenie przez ucz[niów] czyn[ności] dyżurnego. Samorząd w formie ukształ[towanej] wyst[ępuje] w klasach starszych (skan 98).

Ignacy szczegółowo notował w swoim zeszycie, jak powinien funkcjonować samorząd na terenie szkoły, jakie są jego zadania, na jakie dzieli się sekcje (budżet – składki) i to, że każda sekcja powinna posiadać stałego nauczyciela-opiekuna. Zapisywał również informacje dotyczące spółdzielczości, która:

[...] posiada dużo cech samorządowych i jest jedną z najlepszych organizacji na terenie szkoły. Sklepik szkolny – lecz spółdzielnie uczniowskie [...] należy wprowadzić formy spółdzielcze (skan 99).

Inną formą realizacji funkcji wychowawczej w szkole może być przynależność uczniów do drużyny harcerskiej (il. 18).

Ilustracja 18. Funkcje harcerstwa (skan 100)

W drużynie harcerskiej, jak notuje, mogą uczestniczyć dzieci, które mają zezwolenie od rodziców, oraz:

Jeśli drużyna jest poza szkołą to szkoła musi dać drużynie opiekuna, który zna pracę harcerską. Warunkiem dobrego rozwoju drużyny jest izba harcerska, należy starać się uzyskać dobrą izbę [...]. Ponadto należy zorganizować przy szkole „Koło Miłośników Harcerstwa” (skan 100).

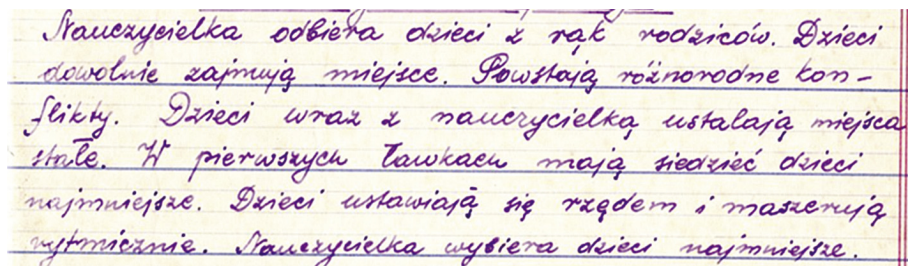
Natomiast jeżeli chodzi o koło PCK – to odnajdujemy jedynie krótką formułkę, która brzmi:

[PCK wprowadza] w życie na terenie szk[ół] ideę humanitarną 1. (ratownictwo) 2. (pomoc materialną). Ogólnie należy dbać o akcję dożywiania. Za[łożyciel] Koła naucz[yciel] sam musi należeć do PCK. Mieć zamiłowanie do tej pracy organizacyjnej (skan 100).

Ignacy w swoich notatkach wiele uwagi poświęcił na informacje dotyczące funkcji dydaktycznej szkoły. Funkcja ta odgrywa kluczową rolę w nauczaniu i uczeniu się – o tych obszarach już pisałyśmy wcześniej. Realizując funkcje dydaktyczną nauczyciel korzysta z różnych metod i technik dydaktycznych, aby przekazać wiedzę i umiejętności uczniom, może dostosować treści i metody nauczania do potrzeb i możliwości wychowanków, co zwiększa efektywność procesu edukacyjnego. Konkluduje, że dydaktyka w szkole powszechnej każdego stopnia:

[...] obejmuje następujące przedmioty: religia, język polski, historia, geografia, przyroda, arytmetyka z geometrią, rysunki, roboty, śpiew i gimnastyka. Statut [szkoły] powiada jeszcze: nauczanie powinno mieć charakter wybitnie praktyczny, dostosowany do najbliższego środowiska szkoły i jej potrzeb gospodarczych. Nauczanie w szkołach pow[powszechnych] musi być dostosowane do wieku i rozwoju uczniów. Musi się wiązać z pracą wychowawczą. Musi zapewnić: a) osiągnięcia przepisanych programem wyników nauki, b) możliwie pełny rozwój uzdolnień uczniów, c) stopniowe zaprawianie uczniów do samodzielności i systematyczności w pracy oraz do stosowania w życiu praktycznym nabytych wiadomości i sprawności (skan 76).

Analizując notatki Ignacego, można dostrzec także elementy funkcji opiekuńczej szkoły, która polega na wspomaganiu rozwoju dziecka przez zaspokajanie jego potrzeb biologicznych i poznawczych, tworzenie warunków do nauki i poczucia bezpieczeństwa. W zapiskach zostały uwypuklone elementy opiekuńcze, zwłaszcza względem najmłodszych uczniów (il. 19).

Ilustracja 19. Wybrane obowiązki opiekuńcze nauczyciela (skan 46)

Nauczycielka odbiera dzieci z rąk rodziców. Dzieci dowolnie zajmują miejsce. Powstają różnorodne konflikty. Dzieci wraz z nauczycielką ustalają miejsca stałe. U pierwszych ławka ma siedzieć dzieci najmniejsze. Dzieci ustawiają się rzędem i maszerują wycieczką. Nauczycielka wybiera dzieci najmniejsze.

W obrębie funkcji opiekuńczej szkoły znalazły się także ochrona zdrowia, bezpieczeństwo uczniów oraz higiena pracy uczniów i nauczycieli. Ignacy notuje szczegółowe zadania w ramach lekcji higieny osobistej, dbałości o zdrowie, właściwego odżywiania, profilaktyki szczepień, właściwego oświetlenia i ogrzewanie mieszkań.

Zakończenie

Przedstawioną w materiale analizę przygotowania pedagogicznego uczniów na przyszłych nauczycieli na Podlasiu oparliśmy na interpretacji notatek ucznia Państwowego Liceum Pedagogicznego w Białymstoku. Temat wydał się szczególnie interesujący, ponieważ „W okresie powojennym dydaktyka polska przeżywała wiele napięć i ambiwalencji. Z jednej strony żywe w niej były dotychczasowe osiągnięcia i impulsy płynące z rozwijanej na całym świecie myśli pedagogicznej, z drugiej pojawiały się coraz silniejsze naciski polityczno-ideologiczne”³².

Tę dwoistość starałyśmy się poprzeć dowodami z notatek. Jednak, z uwagi na obszerny materiał źródłowy, skupiłyśmy się jedynie na wybranych kwestiach dotyczących procesu przemian systemu szkolnictwa, programu nauczania w szkole, organizacji szkoły, praw i obowiązków nauczyciela, a także metod i form pracy z uczniami oraz na funkcjach szkoły.

Analiza przedstawionych notatek nie wyczerpuje podjętego tematu, ale może być inspiracją do dalszych poszukiwań i interpretacji materiałów archiwalnych. Pozwala także na przedstawienie kilku wniosków, które wynikają z opracowanego materiału:

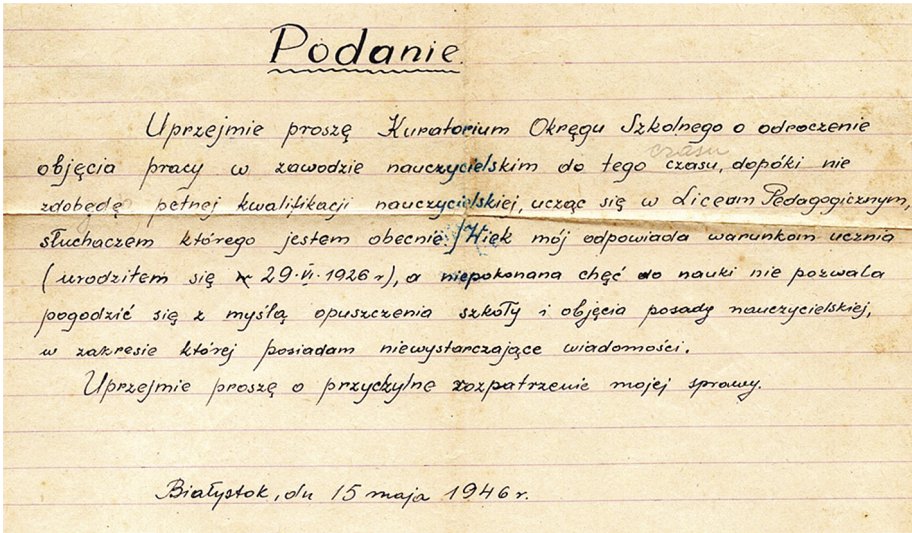
32 D. Klus-Stańska, *Dydaktyka ogólna: dobre tradycje, stare pułapki, nowe perspektywy*, „Studia z Teorii Wychowania”, 12 (2021) nr 1 (34), s. 74, DOI: 10.5604/01.3001.0014.8458.

- W pierwszych latach po drugiej wojnie światowej nie dokonano gruntownych zmian w zakresie organizacji szkolnictwa i treściach nauczania. Jak wynika z notatek ucznia, wiele treści z zakresu przygotowania pedagogicznego pozostało niezmienionych, naukę opierano na przedwojennych przepisach prawa i materiałach programowych. Mimo zapowiedzi reformy w 1945 r., co można wywnioskować z notatek, budziło wielkie nadzieje na poprawę dostępności do szkół oraz polepszenie skuteczności walki z analfabetyzmem; nie udało się przeforsować przewidzianych zmian, w tym m.in. powszechności, bezpłatności, publiczności i jednolitości szkolnictwa na wsi i w miastach.
- Nauka w szkołach była prowadzona na podstawie przedwojennych podręczników, opracowań i materiałów dydaktycznych, a także map – o czym np. świadczy zamieszczony w artykule skan 148 (il. 5).
- Przygotowanie do zawodu nauczyciela miało charakter kompleksowy – nauczyciel zdobywał wiedzę konieczną do nauczania wszystkich przedmiotów szkolnych (metodyki języka polskiego, historii, matematyki, geografii, przyrody, muzyki...: „[...] w szkole nie ma specjalizacji [...] nauczyciele powinni umieć prowadzić wszystkie przedmioty”).
- Możemy założyć, że wiedza w zakresie przygotowania nauczycieli w liceum pedagogicznym była przekazywana w sposób dokładny i obszerny, o czym świadczą szczegółowe zapiski w zeszytach Ignacego jako Autora. Dotyczyły dydaktyki ogólnej oraz treści i metodyki poszczególnych przedmiotów. Uzupełniają je odręczne szkice, schematy i rysunki, a także precyzyjne notatki z rozkładem zajęć na poszczególne miesiące, a nawet tygodnie i dni nauki w szkole.
- Metodyka prowadzenia zajęć wskazuje, że nauczyciele zapoznawali się z różnymi metodami i formami pracy z uczniami, ale jednocześnie kilkakrotnie napotkano, że to od nauczyciela może zależeć wybór konkretnego sposobu pracy z uczniami, a także od treści materiału, który przekazuje uczniom i od samych uczniów oraz ich potencjału. „Nauczyciel musi dobrać treści kształcące i formy pracy”, co dawało pewną swobodę pracy, ale jednocześnie czyniło nauczyciela jeszcze bardziej odpowiedzialnym za proces nauczania.

Na zakończenie wypada jeszcze wrócić do Autora zeszytowych zapisków, dzięki któremu mogliśmy wybrać się w tę historyczną podróż. Jednym z prze-

pisów, który miał ułatwić odbudowę szkolnictwa po wojnie, był dekret z 1945 r. W notatkach Ignacego znajduje się potwierdzenie wdrażania dekretu przez władze oświatowe. Zbiór notatek bowiem kończy szkic podania do Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego z prośbą o odroczenie zatrudnienia w szkole (zob. il. 20). Najprawdopodobniej Ignacy po ukończeniu nauki w I klasie Liceum od razu otrzymał skierowanie do pracy na mocy art. 4 dekretu z 1945 r.

Ilustracja 20. Podanie do Kuratorium w Białymstoku (skan 17)

Podanie

Uprzejmie proszę Kuratorium Okręgu Szkolnego o odroczenie objęcia pracy w zawodzie nauczycielskim do tego czasu, dopóki nie zdobędę pełnej kwalifikacji nauczycielskiej, ucząc się w Liceum Pedagogicznym, słuchaczem którego jestem obecnie. Mój wiek odpowiada warunkom ucznia (urodziłem się 29. V. 1926 r.), a niepokonana chęć do nauki nie pozwala pogodzić się z myślą opuszczenia szkoły i objęcia posady nauczycielskiej, w zakresie której posiadam niewystarczające wiadomości.

Uprzejmie proszę o przychylnie rozpatrzenie mojej sprawy.

Białystok, dn. 15 maja 1946 r.

Licealista wyjaśnia w tymże podaniu prośbę o odroczenie objęcia pracy w zawodzie nauczyciela chęcią dalszej nauki i zdobywania wiedzy. Z analizowanych zapisków Ignacego, wynika, że niewątpliwie był dobrym uczniem, o czym zaświadczały oceny zamieszczone w zeszycie. Jedną z nich, którą użył za opracowany konspekt zajęć przygotowany dla dzieci w klasie I z języka polskiego, jest załączona tu poniżej opinia z listopada 1945 r. (il. 21):

Ilustracja 21. Ocena konspektu zajęć z języka polskiego (skan 97)

Wagi: Cel brignotem, byto zainteresowanie,
 ytkie dzieci braty cymny udział, materiał
 przedstawiony w konspekcie satkowicie myżerpaem
 dotyczy usterek, to wyzratem wadliwie stowo
 obra, przez rary poniedziatem „cościk”, czasem
 dy stylistyczne i gramatyczne u mymone.

lepiej oceniam na stopień
 bardzo dobry
 CSY / 6/XI. 1945.

Nie wiemy, czy Ignacy po skończonej edukacji podjął pracę w zawodzie nauczyciela³³. Pozostaje jedynie mieć nadzieję, że jeżeli tak było, to zapewne wykorzystał potencjał swoich notatek do nauczania oraz wychowania dzieci i młodzieży...

Streszczenie: Artykuł powstał na bazie analizy jakościowej zawartości notatek z odniesieniem do faktów historycznych oraz metodycznego przygotowania pedagogicznego

33 W trakcie pracy nad przygotowaniem artykułu podjęliśmy starania, aby odszukać Autora notatek i zdobyć informacje na temat jego losów życiowych i zawodowych. Do Podlaskiego Kuratora Oświaty zostało więc skierowane pismo z prośbą o możliwość pozyskania dokumentów archiwalnych. W odpowiedzi otrzymaliśmy następujące wyjaśnienie: „Materiały archiwalne dotyczące osób fizycznych udostępnia się w pełnym zakresie tym osobom do celów własnych, jeżeli udostępnienie materiałów archiwalnych dotyczących tych osób nie narusza prawnie chronionych interesów państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli, danych osobowych zawartych w tych materiałach lub innych informacji podlegających ograniczonemu dostępowi. Mając powyższe na uwadze, nie jest możliwe udostępnienie materiałów archiwalnych zawierających dane osób trzecich” (nr sprawy: OPZ.1534.10.2025).

do pracy w szkole w okresie przemian po II wojnie na Podlasiu. Zaprezentowany materiał odnosi się do wybranych treści z zapisków pochodzących z notatek z lekcji ucznia w Państwowym Liceum Pedagogicznym w Białymstoku. Celem artykułu jest przedstawienie początków powojennego systemu szkolnictwa, organizacji szkoły, praw i obowiązków nauczyciela oraz metod i form pracy z uczniami, które znajdowały się w programie nauczania przyszłych nauczycieli.

Słowa kluczowe: przygotowanie pedagogiczne, analiza jakościowa treści, przemiany w szkolnictwie, zasoby pedagogiczne, funkcje szkoły, metody pracy pedagogicznej.

Bibliografia

- Bereźnicki F., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001.
- Bereźnicki F., *Podstawy dydaktyki*, Kraków 2007.
- Juszczyk S., *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Katowice 2013.
- Kalinowska E., *Analiza treści jako technika badawcza*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 4 (2001) s. 16–23.
- Klus-Stańska D., *Dydaktyka ogólna: dobre tradycje, stare pułapki, nowe perspektywy*, „Studia z Teorii Wychowania”, 12 (2021) nr 1 (34), s. 61–84, DOI: 10.5604/01.3001.0014.8458.
- Kupisiewicz Cz., *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012.
- Kupisiewicz Cz., *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2005.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2008.
- Łobocki M., *W trosce o wychowanie w szkole*, Kraków 2023.
- Mach E., *Rozwój i transformacja polskiego szkolnictwa po II wojnie światowej*, w: *Polska XX wieku*, red. W. Kozub-Ciembroniewicz, B. Szlachta, Kraków 2010, s. 219–250.
- Mysłakowski Z., *Zasady nauczania i ich charakter*, „Nowa Szkoła”, 6 (1953) s. 614–630.
- Nawroczyński B., *Zasady nauczania*, Wrocław 1957.
- Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, Warszawa 1999.
- O nową jakość w edukacji nauczycieli*, red. J. Madalińska, Warszawa 2017.
- Ogólnopolski Zjazd Oświaty w Łodzi 18–22 czerwca 1945, Warszawa 1945, <https://polona.pl/item-view/474cb7a6-9997-415c-9b90-9f207c93e8b4?page=6>, dostęp: 26.06.2025.
- Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 2003.
- Osiński Z., *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944–1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, Lublin 2010.
- Panecki M., *Edukacja na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką 1939–1945. Bilans historiografii*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”, 2 (2021) s. 229–245, DOI: 10.5281/zenodo.5717192.
- Schulz R., *Szkoła – instytucja – system – rozwój*, Toruń 1992.
- Suplicka Agnieszka, *Od seminarium do uniwersytetu – kształcenie nauczycieli w Białymstoku*, w: *Komisja Edukacji Narodowej: z perspektywy XXI wieku w 240. rocznicę utworzenia*, red. E. J. Kryńska, M. Głowska-Sołdatow, Białystok 2014.
- Sztuka nauczania – Szkoła*, red. K. Konarzewski, Warszawa 1995.
- Sztuka nauczania Czynności nauczyciela*, red. K. Kruszewski, Warszawa 2013.
- Szymański M. J., *Przyszłość edukacji – Szkoła przyszłości*, Warszawa 2024.
- Śnieżyński M., *Zarys dydaktyki dialogu*, Kraków 1997.
- Walczak M., *Obraz statystyczny strat i martyrologii nauczycieli polskich w okresie okupacji 1939–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 31 (1988) nr 1 (119), s. 7–24.
- Żegnałek K., *Dydaktyka ogólna: wybrane zagadnienia*, Warszawa 2005.

Akty prawne

Dekret z dnia 23.11.1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, Dz. Urz. MO, 1946, nr 1, poz. 2, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU194600200009>.

Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych, Dz.U. 1926 nr 92 poz. 530, nowelizacja 1932, <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1932-104-873-t-j,16777508.html>.

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, Dz.U. 1932 nr 38 poz. 389, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19320380389>.

Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela, Dz.U. 1982 nr 3 poz. 19, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19820030019>.